

BÖLGESEL KALKINMA DİNAMİKLERİ: BÖLGESEL DENGESİZLİKLERİN ORTAYA ÇIKMASINDA ROL OYNAYAN İKTİSADİ ETMENLER

Nazım ÖZTÜRK* ve A. Meral UZUN**

Özet

Doğal ve toplumsal kaynakların mekân üzerinde dağılımı mutlak anlamda eşitlik arz etmediğinden, gelişme de mutlak anlamda dengeli bir süreçten geçmemektedir. Ekonomik ve sosyal gelişme zaman ve mekân bakımından farklılık göstermektedir. Yaşanan hızlı teknolojik gelişmelere bağlı olarak ekonomik etkinliklerin alansal dağılımında da önemli farklılıklar söz konusu olmaktadır. Ekonomik gelişmenin mekân açısından analizinde bölgesel gelişmenin incelenmesi ve bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasında hangi etmenlerin rol oynadığının belirlenmesi büyük önem kazanmaktadır. Kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımı bölgeler arasında karşılaştırmalı üstünlük yaratarak bölgesel gelişmede farklılıkların yaşanmasında önemli rol oynamaktadır. Nüfusun ve ekonomik etkinliklerin kent merkezlerinde yoğunlaşmasıyla birlikte, uzmanlaşma ve girdilerdeki bölünmezliklerden kaynaklanan içsel ölçek ekonomileri sayesinde üretimin artışı ve uzun dönem ortalama maliyetlerin önemli ölçüde azalması sonucunda sanayi ve ticaret kentleri diğer kent merkezlerine oranla daha hızla gelişmeye başlamaktadır. Özellikle büyük sanayi ve ticaret merkezlerinin oluşumunda, üretimdeki pozitif dışsallıklar belirleyici olmaktadır. Altyapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri ve teknokentler, gerçekçi bir bölgesel kalkınma politikasına dayanan etkin bir teşvik sistemi bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında da son derece önemli rol oynamaktadır. Bu çalışmada, bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasında rol oynayan tüm bu iktisadi etmenler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma, kuruluş yeri üstünlükleri, içsel ve dışsal ekonomiler, altyapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri ve teknokentler.

Regional Development Dynamics: Economic Factors Contributing To Emergence Of Regional Imbalances

Abstract

As natural and social resources do not show absolutely equal distribution over the earth, development is not realized through a consistent process as well. Economical and social development differ from each other in terms of time and space. Depending on the

*Doç. Dr. Cumhuriyet Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Maliye Bölümü, Sivas.

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Maliye Bölümü, Sivas.

rapid technological progress in the current situation, important differences among territorial distribution of economical activities are being experienced. It is quite important to examine regional development in analyzing economical development with regard to territory and to determine which factors play role in regional instabilities. Areal distribution of location advantages, transportation, local spirit of entrepreneurship, technological progress and inventions constitute comparative advantages among regions. Hence, they play an important role in differences of regional development. Along with the population and economic activities centre around city, as a result of increase in production and decrease in long run average cost in an important size owing to the internal scale of economies arising out of work specialization and input indivisibility, industrial and commercial cities are developing quite rapidly with respect to rest of the city centers. Especially, positive externalities in production are key determinants in constitution of large industrial and commercial cities. Infrastructure investments, organized industrial zones and technocities and a realistic regional development policy based incentive system all play an extremely important part in removal of regional imbalances and reconstruction of underdeveloped regions. Whole these economical factors contributing to emergence of regional imbalances are handled through this paper study.

Key Words: Regional Development, Location Advantages, Internal and External Economies, Infrastructure Investments, Organized Industrial Zones and Technocities

GİRİŞ

Ekonomik kalkınma her yerde aynı anda değil, önce bazı noktalarda farklı yoğunluklarda belirlemekte ve buradan çeşitli hızlarda farklı yollardan ekonominin tümüne dağılmaktadır. Kalkınma kutupları ekonomik gelişmeyi başlatacak olan sürükleyici birimlerin varlığı ile oluşmaktadır (Perroux, 1991: 177-189). Sanayi Devrimi ile ekonomik gelişmenin başladığı noktalar, kömür ve demir gibi hammadde ve enerji kaynaklarının bulunduğu alanlar ve liman bölgeleri olmaktadır. Bu bölgeler, hangi nedenlerle olursa olsun, bir kez kutuplaşma sürecine girince, ekonomik ve sosyal yapı durgun dengesinden uzaklaşmakta ve üretim artışına paralel olarak gelir artmakta, teknik yenilikler yeni yatırımları cazip hale getirmektedir. Kalkınma kutbu, sürükleyici bir sanayi kuruluşu veya kuruluşlardan meydana gelen sürükleyici bir endüstrinin bulunduğu yörelerde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, sürükleyici endüstriyel komplekslere sahip alanlar, bölgesel gelişme kutupları olarak ekonomik kaynakların ve etkinliklerin yığıldığı yerler olmaktadır. Yenilikleri üretime aktaran sürükleyici firmalar, lokomotif rolü üstlenmekte, bulunduğu bölge içinde yenilik yaratan, maliyetleri düşüren, verimliliği artıran itici bir güç gibi çalışmaktadır. Sürükleyici firmalar, ölçek ekonomileri sağlayarak, ileri ve geri bağlantılar aracılığı ile kalkınma kutbu yaratmaktadır. Sermaye ve işgücü akımı kalkınma kutuplarına doğru olmakta ve faktör yoğunluğu artmaktadır. Ekonomik gelişmenin belli bölgede yoğunlaşması sonucu çevreye gelişme etkisi ve geri bırakma etkisi yayılmakta ve bölgeler arası dengesizlik artmaktadır (Boudeville, 1964: 73; Perroux, 1991: 224-271). Kalkınma kutuplarında sürükleyici birimlerin etkinlikleri sonucu ortaya çıkan dışsal ekonomiler, yeni işletmelerin eskisinden daha düşük bir maliyetle kuruluşlarını

gerçekleştireceği bir ortam hazırlamaktadır. İşletmeler, dışsal ekonomilerden yararlanabilmek için bir arada toplanma eğilimi göstermekte, tüketiciler, çok sayıda satıcı arasında karşılaştırma yapabilecekleri büyük yerleşim yerlerini tercih etmektedir. İşletmelerin belirli yörelerde toplanması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasında en önemli faktör niteliğinde olup, bu durum negatif dışsal ekonomiler ortaya çıkıncaya dek devam etmektedir. Bu şekilde gelişen kutup, çevresini durgunluğa itmekte, belirli bir eşiğe ulaşıldıktan sonra, yeni etkinliklerin oluşumuna ortam hazırlamaktadır. Zaman içerisinde kalkınma kutuplarında ortaya çıkan gelişmeler, taklit edilerek diğer bölgelere de yayılmaktadır.

Kentlerde ticari faaliyette bulunan girişimcilerin sanayici durumuna geçmesiyle, kentler sınırlı faaliyetlerin toplandığı merkezler haline gelmektedir. Hammaddenin büyük önem taşıdığı sanayi kolları dışındaki endüstriler bu kentleri hazır ve uygun bir pazar olarak kabul etmektedir. Sanayiciler için ülkenin görece olarak en gelişmiş merkezi durumunda olan bu kentlerde nitelikli işgücü ve kredi bulmak kolay olmakta, diğer sanayiciler için dışsal ekonomiler yaratacak şekilde alt yapı tesisleri tamamlanmaktadır. Çekici bir alan olarak gelişmiş bölgeler, kendine doğru yönelen üretici güçleri ve bu güçleri besleyen nüfus akımı belli bir aşamaya dek bölgeyi ekonomik yönden besleyerek kutuplaşma sürecine yöneltmektedir (Tokgöz, 1976:7-9; İlkin, 1988:105-108). Başlangıçta, belli bir yerde kurulan endüstri daha sonra kendi dinamiğini oluşturmakta ve benzer faaliyetlerin yine aynı yerde kurulmasına yönelik mekanizmaları yaratmaktadır. Genel olarak, ara girdilerin üretimindeki ölçek ekonomileri, işgücü piyasası ekonomileri ve iletişim ekonomilerinden kaynaklanan yığılım ekonomileri nedeni ile belirli endüstriler belirli kentlerde toplanmaktadır. Teknolojik olarak birbirleri ile ilişkili olan firmalar, belli bir alanda endüstriyel kümelenmeler oluşturarak, coğrafi yakınlık içinde bulunmaları nedeni ile yerleşme ekonomileri ve dışsallıklardan yarar sağlamaktadır (Massé,1964:4-5; Benko, 1997: 22-26). Dışsallıklar sayesinde rekabetçi üstünlük elde eden endüstriler, diğerlerine göre daha hızlı bir büyüme performansı göstermekte, bu durumun doğal bir sonucu olarak, bazı bölgelerde hızlı büyüme yaşanırken, diğer bölgelerde yavaş tempolu bir gelişme görülmektedir. Teknolojik veya parasal dışsallıklar nedeniyle maliyet azalması veya gelir artışı olduğunda, ileri veya geri bağlantılara bağlı olarak, endüstride alansal yığılmalar artmaktadır. Bu tip bağlantıların, endüstriyel veya ticari işlem temelinde gelişen bir yığılma sürecinde kurulması, endüstriler arası dikey ilişkiler ve çeşitlilik özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Firmaların, hane halklarının ve kamu kuruluşlarının optimal yer seçimi veya yerleşme kararları sonucunda, istihdam olanaklarının artışına bağlı olarak, üretim ve tüketim belli alanlarda yoğunlaşmaktadır. Üretici ve tüketicilerin ekonomik faaliyetlerini alansal merkezleşme ve yoğunlaşma içinde gerçekleştirmeleri sonucunda, daha fazla kâr ve fayda biçiminde avantajlar sağladığı için kentsel alanlar hızla gelişmekte, bölgeler arasında dengesizlikler artmaya başlamaktadır (Küçükler, 1998a:426-427).

Bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkmasında kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım kolaylıkları, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımından doğan karşılaştırmalı üstünlükler, içsel ekonomiler, dışsal ekonomiler (yığışım ekonomileri ve kentleşme ekonomileri), altyapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri, teknokentler ve teşvikler önemli rol oynamaktadır (Thisse ve Walliser, 1998: 23-28; Baumont,1998: 1- 6; Prud'homme, 1995:27-29). Bu çalışmada tüm bu etmenler üzerinde durulmaktadır.

I. KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER

Karşılaştırmalı üstünlükler, tek başına bölgeler arası dengesizliklerin varlık nedeni değil, bölgeler arası ticaretin nedenidir. Ancak, ekonomik etkinliklerin alansal dağılımında iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak mutlak üstünlükler ortaya çıkmaktadır (Türkkan, 2000: 388; Öztürk, 2009: 15). Bölgeler arası faktör donanımı ve verimlilik farklarından kaynaklanan karşılaştırmalı üstünlükler, belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşma sağlamakta ve bölgeler arası ticaretin gelişmesine bağlı olarak, sanayi ve ticaret kentlerinin oluşumuna yol açan ekonomik nedenlerin başlarında gelmektedir (Chenery, 1966: 206-238). Taşımacılıkta ölçek ekonomilerine bağlı olarak ortaya çıkan pazar alanı ile birlikte, merkezileşme ve nüfus yoğunluğu artmakta, bölgesel uzmanlaşma ve bölgeler arası ticarete bağlı olarak pazar kentleri gelişmektedir. Bu gelişmede pazar alanı veya pazarın genişliği kentin optimal ölçeğini belirlemektedir. Böylece, sanayileşme ve kentleşme süreçleri arasındaki ilişkiler açısından ayrıcalıklı bölgelerde alansal yoğunlaşmalar meydana gelmekte ve kentler arasında hiyerarşik bir yapılanma ortaya çıkmaktadır (Claval, 1966: 24-25; Jean, 1966: 38-40). Bölgelerarası karşılaştırmalı üstünlükler oluşturan dört temel etmen vardır. Bunlar; kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımıdır (Altuğ,1989:24; Ertürk, 1995: 125-126).

A. Kuruluş Yeri Üstünlükleri

Kar peşinde koşan girişimciler hangi malların ne miktarda üretileceğine ve üretimin nerede gerçekleştirileceğine karar verirken kuruluş yeri üstünlüklerini göz önünde bulundurmak zorundadır. Firmaların kuruluş yeri seçimleri eş seçimine benzer. İleride kuruluş yerini değiştirmek mümkünse de bu hem pahalı hem de hoş olmaz. İsbetli bir kuruluş yerine karar veremeyen firma, bu isabetsizliğin maliyetler üzerindeki olumsuz etkisini yaşadığı sürece sırtında taşımak zorunda kalır. Firmaların kuruluş yeri seçimi, kentleşme, çevre sorunları ve bölgesel kalkınma bağlamında da önemli sonuçlar doğurur (Dinler, 2008a: 41-42).

Sanayi toplumunun geleneksel kuruluş yeri teorileri bir yandan, hammaddeye, enerji kaynaklarına, piyasalara yakınlık gibi unsurlardan yola çıkarak, kuruluş yerlerini ana ulaşım kanalları üzerinde yoğunlaştırarak ulaşım maliyetlerini minimize etmeye yönelirken, diğer yandan da, işgücü piyasaları, dışsal ekonomiler ve kentsel ekonomilerden (yığışım ekonomileri ve kamusal

hizmet ekonomileri) yararlanarak hem üretim maliyetlerinin minimizasyonu, hem de yoğun tüketici kitlesine ulaşarak kar maksimizasyonu amaçlarının analizine yönelmektedir. Kuruluş yeri üstünlükleri, bir bölgenin doğal kaynaklar açısından diğerlerine olan farklılığını tanımlamaktadır. Bölgeler arasındaki bu farklılık, zengin doğal kaynaklara ve enerjiye sahip olan bölgelerin daha hızlı büyüme süreci yaşamasına yol açmakta, kaynakların mekândaki farklılaşmış dağılımı bölgesel farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

B. Ulaşım

İkinci etmen olan ulaşım, kentteki artan nüfusun tarımsal gıda gereksinimlerinin kırsal alanlardan taşınması, kentte konumlanan sanayinin hammadde gereksinimini karşılaması, çalışanların ev ile işyeri arasında yolculuklarını kolayca gerçekleştirmesi işlevlerini yerine getirerek, nüfusun mekânda yayılmasına ortam hazırlamaktadır. Böylece, ulaşım olanaklarının kolayca geliştirilebileceği bölgeler, diğer bölgelere oranla üstünlüğe sahip olmaktadır. Üretim maliyetleri içerisinde ulaşım giderlerinin payı arttıkça, firmalar, maliyet giderlerini düşürmek amacıyla taşıma giderlerinin en az olduğu yerleşim alanlarına yönelmektedir. Ulaşım giderlerini göz önünde bulundurmeyen firmalar rekabet güçlerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalarak, faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olarak, bölgeler arası faktör donanımındaki farklılıkların firmaların optimum yer seçim kararlarını etkilemesi, üretim ve taşıma maliyetlerinin görece önemine göre belirlenmektedir. Firmaların yer seçim kararlarında, verimlilik farkının taşıma maliyetlerinden büyük olması durumunda, kentsel alanlar ön plana çıkmakta, firmalar, taşıma maliyetlerinin içerdiği bir kar maksimizasyonu problemi çerçevesindeki yer seçimi kararlarında, üretim sürecinin niteliğine göre, ya girdi bölgesini, ya da çıktının satıldığı pazar bölgesini seçmektedir. Malzemeye yönelik firmalar, girdilere yakın yerlerde kurulurken, pazara yönelik firmalar, daha çok tüketim merkezlerine yakın yerlerde kurulmaktadır (Moran, 1966: 63-64; Jayet, Puig, Thisse, 1996: 128-131; Thisse ve Walliser, 1998: 24-25). Bu durumun doğal bir sonucu olarak, kentsel alanlar, firmaların ve diğer iktisadi karar birimlerinin optimal kuruluş yeri seçimlerinin kümülatif etkisi sonucunda oluşmakta, nüfusun ve tüketicilerin yoğun olduğu kentsel alanlar ve onun hinterlandı olan kırsal alanlar birlikte ele alındığında, firmalar yerleşim kararlarını kentlerden yana kullanmaktadır.

C. Yerel Girişim Ruhu

Bu süreçte üçüncü etken, üstünlükleri ve ulaşım olanaklarını iyi değerlendirebilecek yerel girişim ruhunun gelişmiş olmasıdır. Bu ruhun oluşumunda bölgede daha önce var olan etkinlikler önem kazanmakta, bünyesinde sanayi ve ticari faaliyetleri barındıran bölgeler avantaj elde etmektedir. Girişimci her toplumda en kıt faktördür. Neyi, nerede üreteceğine karar verme durumunda

olan girişimciler ekonomik etkinliklerin alansal dağılımında belirleyici olmaktadır. Geri kalmış bölgeler, kırdan kente göç nedeniyle en aktif elemanlarını kaybettikleri için geri kalmaktadır. Gelişmiş bölgelerde nitelikli emeğe olan gereksinimin giderek artması ve ücretlerin yükselmesi karşısında, durgun bölgelerdeki aktif nüfus, kendiliğinden gelişmiş bölgelere göç etmektedir. Çevredeki girişimci ruhuna sahip, ancak yaşadığı çevreyi kendileri için yeterince elverişli bulmayanlar, özellikle genç erkekler, yüksek öğrenim görmüş olanlar ve nitelikli işçiler, ilk göç edenleri oluşturmaktadır. Bu durum, durgun bölgelerde gelir yaratan küçük boyutlu sanayilerin çökmesine neden olmakta, bölgede yeni ortaya çıkmakta olan girişimcilerin er geç gelişmiş bölgelere göçüne yol açmaktadır (Rallu,1998:15-18). Girişimciler altyapısı hazır, içsel ve dışsal avantajların ortaya çıkma potansiyelinin yüksek yerleşim alanlarını tercih etmektedir. Girişimci ruha sahip aktif elemanların durağan bölgelerden gelişen bölgeye doğru göçüne aynı yönde gerçekleşen bir de sermaye göçü eşlik etmektedir. Gelişen bölgede ortaya çıkan, ekonomik hareketlilik, yüksek talep ve artan yatırım olanakları, durağan bölgelerde çok az miktarda da olsa, tarımda ve geleneksel sınaî faaliyetlerden ortaya çıkan tasarrufları da kendine çekmektedir. Girişimci niteliği taşıyan aktif elemanlarını gelişmiş bölgeye kaptıran yerleşim alanları, az gelişmiş bölge niteliğinden kurtulamamaktadır (Esen ve Çonkar, 1999).

D. Teknolojik Gelişme ve Buluşların Mekânsal Dağılımı

Bölgeler arasında karşılaştırmalı üstünlükleri oluşturan dördüncü etmen, teknolojik gelişme ve buluşların mekândaki farklı dağılımıdır. Teknolojik gelişme ve buluşlar yığılma ekonomilerinin artmasına yol açmakta, teknolojik buluş ve yeniliklerin ilk ortaya çıktığı bölgeler, diğer bölgelere oranla hızlı bir büyüme sürecine girmektedir. Sosyal ve ekonomik yaşamın bütün yönlerini etkileyen teknolojik gelişmeler ve buluşların mekânsal dağılımı bölgeler arası karşılaştırmalı üstünlükler yaratarak kimi bölgelerin hızla kalkınmasına yol açarken, teknolojiye ayak uyduramayan alanların geri kalmasına neden olmaktadır.

İlkel çağlardan günümüze bölgesel gelişme bağlamında insanların yaşamlarını etkileyen çok önemli teknolojik gelişmeler yaşanmaktadır. Avcılık ve toplayıcılık ekonomisinden yerleşik yaşama ve tarım ekonomisine geçilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi, tohumların ıslah edilmesi, bakır, tunç, demir gibi madenlerin işlenmeye başlanması alanda farklılaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tekerleğin icadı ile karada, dümenin icadıyla denizde büyük ulaşım kolaylıkları elde edilmektedir. Demiryolu ve karayolları ağının genişlemesi, telgrafın ve telefonun keşfi, buhar makinesinin yaygın olarak kullanımı, radyo ve televizyon yayınları, bisiklet ve otomobilin yaygınlaşması, zaman ve mekân kavramlarını radikal bir biçimde değiştirmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte yoğun bir şekilde kırdan kente göç olgusu yaşanmaktadır. Üretimde elektrik ve petrolün kullanılması ve enerjilerin taşınabilmesi, ekonomik faaliyetleri belirli alanlara bağımlı olmaktan çıkarmaktadır. Eiffel kulesinden gönderilen radyo

sinyali, tüm dünyayı aynı zaman düzlemindeymiş gibi sararak küçültmektedir. Küreselleşme ile mekânsal sınırların daralması mekânın önemini azaltmamakta, tersine mekânsal sınırlar daralınca, mekânın neyi içerdiği konusunda merak uyandırmaktadır. Bilginin, paranın ve malların akış hızı, mekansal uzaklık duygusunu o kadar yoğunlaştırmaktadır ki insanlar kendilerini diğerinin arka bahçesindeymiş gibi duyumsamaktadır (Öztürk, 2006:1-49; Aslanoğlu, 1998:109-111).

Jet motoru, roketler ve uzaya gidiş, atom bombası, nükleer ve termonükleer enerji çalışmaları, plastikler, tıptaki gelişmeler, televizyon ve dünya çapında yaygın telefon servisi, hızlı trenler, yakıtı koklayarak giden konforlu taşıtlar, transistör, tümleşik devreler ve lazerler, mikro işlemciler, cep telefonları, nanoteknoloji, yoğun yarı iletken bellekler ve yazılım... Tüm bu gelişmelerin sonucunda dünyada yeni bir teknolojik devrime tanık olunmaktadır (Ceyhun ve Çağlayan,1997:2). Teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler insanoğlunu beklenmedik gelişmelere tanık kılmakta, kullanılagelen kavramlar alt üst olmaktadır. Bilgi çağının yaşandığı günümüzde bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak ekonomik yapılar önemli bir dönüşüm geçirmekte, sanayi ekonomilerinden farklı bir alansal yapılanma ortaya çıkmaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2009:1283).

II. İÇSEL EKONOMİLER (ÖLÇEK EKONOMİLERİ)

Bölgeler arası dengesizliklerin ortaya çıkışında diğer bir etken, üretim ve tüketimindeki ölçek ekonomileridir. Ölçek ekonomileri, bir üretim biriminin üretim tesis ölçeğinde meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Ölçek ekonomileri, sabit maliyetlerin daha büyük çıktı maliyetlerine yayılması, uzmanlaşma ve iş bölümünde artış ile büyük çapta malzeme alışından dolayı maliyetlerdeki azalışa bağlı olarak, işletmenin büyümesi sonucu ortaya çıkmakta olup, ortalama maliyetlerde meydana gelen tasarruflar biçiminde tanımlanmaktadır (Dinler, 2008b:199-203; Küçüker, 1998a:429).

Ölçek ekonomilerinin olmadığı bir dünyada, her birimin kendine yeterli bir ekonomik düzen içerisinde yeniden üretime devam edeceği ve alansal düzeyde kaynakların herhangi bir merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi göstermeden tekdüze bir biçimde dağılacağı söylenebilir. Oysa girdilerdeki bölünmezlikler, uzmanlaşma, firma içindeki büyük ölçekli üretimin daha etkili olması gibi nedenlerle ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır. Bölünmezliğin işgücünde uzmanlaşmaya yol açması ve bazı ekipmanların ancak büyük ölçeklerde etkin olması nedeni ile ekonomik birimlerin coğrafi olarak birbirlerine yakın olmaları gerekmektedir. Faktör ikamesinin esneklik derecesine bağlı olarak, üretim veya tüketim büyük ölçeklerde yapılırken, buralarda hemen bir alansal yoğunlaşma gerçekleşmektedir. Ortalama maliyetlerin düşük olması, belli oranlarda üretimin büyük ölçeklerde ve bitişik alanlarda yapılabilmesine bağlıdır. Girdi çıktı bağlantıları olan büyük ölçekli firmaların birbirine yakın alanlarda yer seçimi kararları alması, kendi lehlerine olmaktadır. Aynı zamanda, çeşitli kamu hizmetleri

için tipik ölçek ekonomileri özellikleri geçerli olduğundan, buradaki bölünmezliklerde kentsel alanların gelişmesine yol açmaktadır. Nüfusun sosyal bileşiminin değişmesi ve belli bir alan üzerinde yoğunlaşmasıyla birlikte, faktör uzmanlaşması ve girdilerdeki bölünmezliklerden kaynaklanan içsel ölçek ekonomileri temelinde üretimin artışı ve uzun dönem ortalama maliyetlerin azalması sonucunda sanayi kentleri gelişmektedir. Bu bağlamda ölçek ekonomileri bölgesel gelişmenin gerekli koşuludur (Öztürk, 2006:30).

III. DIŞSAL EKONOMİLER

Bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkışında karşılaştırmalı üstünlükler ile ölçek ekonomileri etkili olurken, özellikle büyük sanayi kentlerinin oluşumunda, üretimdeki pozitif dışsallıklar belirleyici olmaktadır. Dışsal ekonomiler, işletmenin kendi faaliyetleri dışında bulunduğu yöreden sağladığı avantajların tümünü ifade etmektedir. İşletmeler, kendi faaliyetleri dışında devletin ya da diğer firmaların etkinlikleri sonucu ortaya çıkan dışsallıklardan yararlanabilmek için, belirli yörelerde toplanmayı yeğlemektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, yarı işlenmiş mamul ve nitelikli eleman temini, pazarlama avantajları, sermaye temini, önemli rol oynamaktadır (Flamant, 1964:93-110; Dinler, 2008a:49-59).

Dışsallıklar, ekonomik bireyler arasında fiyat dışı bütün karşılıklı etkileşimlerin sonuçlarını kapsayacak biçimde geniş olarak tanımlanırsa, bölgeler arası dengesizliklerin oluşumundaki temel nedenlerden biri olduğu görülmektedir. Kuruluş yeri faktörü olarak dışsal ekonomiler, firmaların neden belirli yerlerde yığılma eğiliminde olduklarını açıklamaktadır. İletişim olanakları nedeniyle diğer firma ve müşteriler ile ilişki kurmak daha kolay olduğu için, firmalar büyük kentlerde yerleşmektedir. Bu durum, firma için dışsal, endüstri için içsel veya hem firma hem de endüstri için dışsal avantajlar yaratmaktadır. Firmalar kuruluş yeri seçiminde birbirlerinin benzeri kararlar alarak, dışsallıklar nedeni ile belli bir coğrafi kentsel alanda yığılmaktadır. Genişlemiş sosyal ilişki ve etkileşimler nedeni ile birçok insan da büyük kentleri tercih etmekte, aynı şekilde nitelikli işgücü havuzunu oluşturmak isteyen işçiler, aynı yerde yoğunlaşmaktan ekonomik çıkar elde etmektedir. Endüstriyel bölgedeki ortak üretim faktörleri havuzunun büyümesi, faktör arzının artması ve faktör uzmanlaşmasının ilerlemesi sonucunda faktör fiyatları azalmakta veya faktör verimliliği artmaktadır. Bu tür endüstriyel bölgelerde daha ucuz girdi üreten tedarikçi firmalar nedeni ile verimlilik artışları ortaya çıkmaktadır. Endüstriyel merkezlerde teknolojik bilgi ve piyasa enformasyonunun yayılması daha kolay olduğundan ortaya çıkacak olan teknik ilerleme sonucunda verimlilik artışı gerçekleşmektedir (Küçükler, 1998b:44-49).

Dışsal ekonomiler sonucu, başka bir firmanın yaptığı yatırım nedeniyle kullanılan girdinin fiyatı azalmakta, kalitesi yükselmekte, piyasa mekanizmasına girmeden kullanıldığından kârlılık artmaktadır. Başka firmaların üretiminin artması sonucunda, maliyetlerin azalmasıyla sağlanan faydalar, *yığılma ekonomileri* olarak tanımlanmaktadır. İçsel bağlantılı bir ekonomide mal ve hizmet üretimlerinin

yersel yakınlığından sağlanan yararlar olan yığılma ekonomileri, alansal yapının etkinliğini artırmakta, verimlik ve yenilik oranlarını yükselterek bölgesel ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığı nedeniyle coğrafi alanlarda oluşan sosyo ekonomik toplanma birimleri ise kentler olmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004:364). Dışsallıklar çerçevesinde iki tip yersel yığılma ekonomisi tanımlanmaktadır: *yerelleşme ekonomileri* ve *kentleşme ekonomileri* (Catin, 2000:1-3; Bailly,1995:2-5; Davezies,1995:1; Küçüker, 1998b: 44-49).

A. Yerelleşme Ekonomileri

Belirli bir endüstride toplam üretim arttığı zaman, firmaların üretim maliyetlerinin azalması durumunda ortaya çıkan pozitif dışsallıklar, yerelleşme ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Çünkü firma için dışsal fakat endüstri için içsel avantajlar söz konusudur ve endüstri ölçeğinin artması sonucunda ortaya çıkan kazançlardan yararlanılmaktadır. Bu yararlanmanın tam olarak gerçekleşmesi için, yersel yakınlık gerekli bir koşul niteliğindedir. Yersel yakınlık ile ekonomik faaliyetlerin eşgüdüm maliyetleri azalmaktadır. Firmalar, yerelleşme ekonomilerinden yararlanabilmek için, aynı endüstri içindeki diğer firmalara yakın olan yerlerde yer seçimi kararı almaktadır. Böylece, üretim maliyetlerini azaltabilmek için aynı endüstri içindeki firmalar, belli bir coğrafi alanda kümelenmektedir. Temel bir endüstri içinde faaliyet gösteren firmalar, belirli bir coğrafi alanda kümelenerek ortak bir alt yapıyı paylaşma, teknolojik bilgi ile piyasa enformasyonuna daha fazla sahip olma, nitelikli işgücünün oluşumundan ve hizmet sektöründeki firmaların uzmanlaşmış faaliyetlerinden faydalanma gibi bir dizi yığılma ekonomisi olanaklarından yararlanmaktadır. Bunların piyasası oluşmadığı için, piyasa dışından bedelsiz olarak elde edilen bu avantajlar, sonuçta üretim maliyetini düşürmekte, verimliliği artırmaktadır. Ara girdilerin üretimindeki ölçek ekonomileri, işgücü piyasaları ekonomileri veya iletişim ekonomilerinden kaynaklanan yerelleşme ekonomileri sonucunda, belirli bölgelerde belirli endüstrilerin toplanması gerçekleşmektedir (Baumont, 1997:61-63).

Yerelleşme ekonomileri belirli bir endüstriyel faaliyetin coğrafi olarak yoğunlaşması olduğu için, bu endüstrideki firmaların yersel yakınlık içinde bulunmalarının ekonomik temeli hiç kuşkusuz kaynak kullanımındaki etkinlik artışıdır. Yerelleşme ekonomilerinin egemen olduğu bir kentin ekonomik yapısı, tanım gereği belirli sayıdaki endüstrinin varlığı tarafından belirlenmektedir. Endüstriyel uzmanlaşma kentin ekonomik yapısının temel özelliğidir. Eğer, yığılma ekonomilerinde yerelleşme ekonomileri belirleyici ve egemen unsur ise, bu durumda kentler belirli bir endüstriyel yapılanma üzerinde uzmanlaşarak büyümektedir. Kent ölçeği bu endüstrideki üretilen ürünler ile yerelleşme ekonomilerinin derecesine bağlı olmaktadır. Kentin o alanda uzmanlaşmasının doğal bir sonucu olarak, aynı endüstri içinde bulunan ve birbirine yakın olarak yerleşen firmaların kişi başına çıktığı miktarı daha yüksek olmaktadır. Uzmanlaşmış kentlerin niteliğinin açıklanmasında dışsal ekonomiler önemli rol oynamaktadır.

Bu tip kentler benzer malları üreten çok sayıda firmanın oluşturduğu belli bir endüstri temelinde kurulmaktadır.

B. Kentleşme Ekonomileri

Belirli bir kentsel alandaki toplam üretim veya bütüncül kentsel çıktının artışı sonucunda, firmaların üretim maliyetlerinin düşmesine yol açan dışsallıklar, kentleşme ekonomileri olarak sınıflandırılmaktadır. Kentleşme ekonomileri, nüfusun ve ekonomik etkinliklerin belirli bir alanda yoğunlaşması nedeni ile firmaların elde ettiği faydalar veya kayıpları içermektedir. Kentleşme ekonomileri, sadece belirli bir endüstrinin değil, fakat bütün bir kentsel ekonomik yapının ölçeğinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu dışsallıklardan da sadece belli bir endüstrideki firmalar değil, kent içinde faaliyet gösteren tüm firmalar yararlanmaktadır (Varet Louis- André Gérard-, Breton Michel Le, 1996 :104-122; Pérennes, 1995: 26-30). Kentleşme ekonomileri büyük bir piyasanın oluşmasını, emek piyasalarındaki gelişmeleri, ticari ve finansman kurumları ile bankaların varlığı nedeni ile daha ucuz sermaye edinimini, ulaşımdaki iyileşmeleri, muhasebe, danışmanlık, reklâm şirketleri gibi uzmanlaşmış hizmet birimlerinden kolayca yararlanabilme olanaklarını, sosyal ve kültürel etkinlikler ile boş zamanları değerlendirebilmek için olanakların varlığını, kamu hizmetlerinde ölçek ekonomilerinin ortaya çıkışını, özellikle de artan talep ile birlikte enerji maliyetindeki azalmaları kapsamaktadır.

Nüfusun ve ekonomik etkinliklerin belli bir mekânda toplanması, işletmelere yerel piyasanın büyümesi, ulaşım olanaklarının gelişmesi, tamamlayıcı sektörlerin oluşması, emek piyasasının büyümesi, finansal ve ticari kuruluşlar ile yardımcı hizmetlerin artması, bilgi iletişiminin kolaylaşması, sosyal ortamın gelişmesi, yeniliklerin ve buluşların artması yolları ile faydalar sağlamaktadır. Alansal yığılım sonucu, piyasaların potansiyel büyüklükleri artmaktadır. Piyasanın büyümesi bir yandan mamul ürünün taşıma maliyetlerini azaltırken diğer yandan, talep artışı yolu ile büyük ölçekli üretime yol açmaktadır. Büyük ölçekli üretim ise, uzmanlaşma ile birlikte verimlilik artışına ve üretim maliyetlerinde azalmaya yol açmaktadır (Bonneville,1995:6-13).

Firmaların burada bulunmalarının nedeni, yerel talebin güçlü ve yüksek olmasıdır. Bir kentte belli bir sanayinin kurulup gelişmesi sonucunda çalışan sayısının, dolayısıyla yerel talebin artması, kent içinde diğer ekonomik faaliyet dallarının kurulmasına yol açmaktadır. Eğer, yığılım ekonomileri içerisinde kentleşme ekonomileri belirleyici konumda ise, bu koşullarda firmalar daha fazla endüstriyel çeşitlenmenin olduğu büyük kentlere yönelmektedir. Aynı şekilde statik kentleşme dışsallıkları da, eğer firmalar yerel talebin yüksek kentleşme ekonomilerinin yoğun olduğu yerlerde bulunuyorsa, farklı endüstriler içinde bulunan firmalar yakın yerlerde kurulmaktadır. Kentleşme ekonomileri firmalar veya endüstriler için dışsal olan ekonomiler olduğu için burada hangi endüstri içinde faaliyet gösterirse gösterebilir, tüm firmalar için bir kazanç söz konusu

olmaktadır (Davezies, 1995:2). Dikey entegrasyonu gerçekleştiren çok ürünlü firmaların sağladığı kapsam ekonomileri gibi, yersel entegrasyon içindeki tek ürünlü ama farklı endüstrilerdeki firmaların sağladığı kentleşme ekonomilerinin etkinlik kazancı benzer nitelik göstermektedir. Bu çerçevede, kentleşme ekonomilerinin egemen olduğu bir kentin ekonomik yapısı bu kez çok sayıdaki endüstri tarafından belirlenmektedir. Endüstriyel çeşitlenme kentin ekonomik örüntüsünün temel özelliğidir.

Karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olan endüstrilerde uzmanlaşan kentlerde yığılma ekonomileri nedeni ile kaynak aktarım mekanizması işlemeye başlamaktadır. Kentlere doğru işgücü ve sermaye akımları yoğunlaşırken, aynı zamanda ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Bu sürecin tamamlayıcı unsuru olarak merkezin hinterlandı içindeki yerleşim birimlerinde kaynakların transferine bağlı olarak ortaya çıkan tarımsal uzmanlaşmaya dayalı durgun durum ekonomisi gerçekleşmektedir. Bütünsel olarak değerlendirilirse, merkez-çevre yapılanması içinde endüstriyel ve kentsel yerleşim sistemi biçimlenmekte, bu sistem içindeki endüstriyel kentsel dağılımın değişkenliği, yığılma ekonomilerinde pozitif dışsallıklar negatif dışsallıklardan büyük olduğu sürece artış göstermektedir. Değişkenlikteki bu artış, bölgeler arası dengesizliklerin büyümesine veya iraksama sürecine neden olmaktadır. Bu iraksama süreci ancak net yığılma ekonomileri sıfırlandığı zaman durma eğilimi göstermektedir. Yığılma ekonomileri sonsuz değildir, azalan bir oranda gerçekleştiği için yerel endüstriler belirli bir kritik ölçüye gelince tükenmeye başlamaktadır.

Yığılma ekonomilerini oluşturan yerelleşme ve kentleşme ekonomilerinin göreceli ağırlığı ve önemi bölgesel dengesizliğin yapısı ve örüntüsünü belirlemede en önemli faktördür. Yerelleşme ekonomilerinde bir firma aynı endüstri içindeki yerel firmalardan yararlanırken, kentleşme ekonomilerinde bir firma bütün bir kent ölçeğinden ve endüstri çeşitlenmesinden yararlanmaktadır. Her iki tip dışsallıkta da gelişmiş bölgelerde faaliyet göstermenin koşullu yararları söz konusudur. Kent ölçeği yığılma ekonomilerinin basit bir göstergesi olarak varsayılırsa, kentin ölçeği net yığılma ekonomileri pozitif olduğu sürece büyüme göstermektedir. Sonuçta, bölgeler arasında hiyerarşik bir yapı, bir yanda yerelleşme ekonomilerinin hakim olduğu küçük ve orta çaplı yerleşimler, diğer yandan kentleşme ekonomilerinin hakim olduğu büyük gelişmiş merkezler ortaya çıkmaktadır (Küçüker, 1998b: 48; Prost, 1965:104-105).

IV. ALTYAPI YATIRIMLARI

Altyapı yatırımları, yol, köprü, baraj, enerji üretimi, eğitim tesisleri gibi doğrudan doğruya mal ve hizmet üretmeyen, fakat yarattıkları dışsal tasarruflar ve sağladıkları kolaylıklarla diğer yatırımların yapılmasını teşvik eden yatırımlardır. Altyapı yatırımları genellikle kâr motifine dayanmadan yapılan yatırımlardır. Bu özelliği nedeni ile altyapı yatırımları devlet eliyle yapılan yatırımlardan oluşmaktadır (Savaş, 1986:129). Altyapı, kentsel yaşamın her alanını kapsayan ve

toplumun tüm bireylerinin günlük etkinliklerinde yararlandığı, kaynakların ve hizmetlerin dağıtımı, insan ve malların nakli ve enformasyonun iletilmesi için araçlar sunan ve yaşam kalitesine doğrudan katkıda bulunan fiziksel donatılar ve hizmetleri içermektedir. Üretimin dağılımında, ticaretin genişletilmesinde, büyümenin nüfus artışına uydurulmasında, yoksulluğun azaltılmasında ve çevre koşullarının geliştirilmesinde, altyapı önemli bir bölgesel gelişme kriteridir. Altyapı ve bölgesel gelişme arasında önemli bir ilişki vardır. Tutarlı bir altyapı politikası, ekonomide istihdam edilen işgücü, fiziki sermaye unsurları ve doğal kaynaklardan daha iyi yararlanılmasını sağlayarak milli gelirin yükselmesine katkıda bulunmaktadır (Bayraktutan,1992:190-193). Altyapı stokunun %1'lik artışı, gayri safi yurt içi hâsılanın %1 artışa neden olmaktadır (Günay,1997:7). İşletmeler altyapı tesisleri tamamlanmış yerlerde kurulduklarından bu avantajlara sahip olmayan yörelere oranla daha düşük maliyetli üretim yapma olanakları elde etmektedir. Ulaşım olanakları, elektrik enerjisi, sanayi ve içme suyu, haberleşme, kanalizasyon ve atıkların atılması, sosyal konutlar vb. altyapı yatırımları maliyetleri önemli ölçüde azaltarak üretkenliği yükseltmektedir.

Gelişme süreci içinde nüfus ve ekonomik faaliyetlerin kentlerde yoğunlaşması, kentlerin sahip olduğu altyapı donanımının zamanla kit üretim ve tüketim kaynakları olarak ortaya çıkmalarına neden olmaktadır. Kentlerin arsa sorunu ve çevre kirliliği doğal altyapının sınırlı üretim ve tüketim kaynakları olduğunu vurgulayan iki önemli göstergedir. Gelişme sürecinde doğal kaynakların rasyonel ve optimal kullanılmaması, zamanla olumsuz dışsal ekonomilerin yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu durumun giderilmesi veya dengelenmesi ekonomiye yeni maliyetler yüklemektedir (Erkan, 1987:99). Hızlı nüfus artışı ve kentleşme, alt yapı talebini artırmaktadır. Sınâî faaliyetlerin büyük kent merkezlerinde toplanması, belli bir zaman sonra bu faaliyetlerin devamı için gerekli temel altyapı gereksinimlerinin yetersiz hale gelmesine yol açmaktadır. Bu gelişmeler, altyapı yatırımlarına olan şiddeti artırmaktadır. Büyük kentler giderek daha da büyürken geniş bir alana yayıldıklarından alt yapı yatırımlarının maliyeti de artmaktadır. Yeni kent alanlarının üretilmemesi halinde artan nüfus gecekondü mahalleleri oluşturarak kendi iskân sorunlarını kendileri halletmeye çalışmaktadır. Altyapının oluşturulmasının kamudan beklenilmesi bu yatırımların maliyetini oldukça artırmaktadır. Bu nedenle, uzun dönemde kalkınma hızını maksimum kılacak, ekonominin sağlıklı ve dengeli biçimde işlemlerini sağlayacak optimal bir oranın bulunması gerekmektedir.

Aşırı kalabalıklaşmış alanlarda nüfus artmaya devam etmekte, plansız yapılaşan alanlarda önce üst yapı yapılmakta ve yeni nüfus gelişmeleri sonucu altyapı kapasitesi uyum sağlayamamaktadır. Bu nüfus patlamasının yol açtığı yeni mekânsal dokular hızlı bir biçimde yeni alanlarda ortaya çıkmakta ve yapılmış imar planları ile yönlendirilememektedir. Nüfus giderek merkezin dışına yerleşerek farklı mekânsal dokular üretmekte ve bu dokulara mevcut ve yeni altyapı sistemlerinin sürekli olarak adapte olması gerekmektedir. İnsanların yaşam tarzları,

türleri ve deneyimleri sürekli olarak değiştikçe hizmetlerin düzeyleri ve tiplerine ilişkin kamu beklenti ve algılamaları da değişmektedir. Bu nedenle, bu sosyo-psikolojik faktörleri altyapı planlaması ve geliştirilmesine entegre etmek gerekmektedir (Çıracı ve Erkut,1998:28).

Altyapı yatırım kararlarında etkin olan merkezi yönetim, ülke ekonomisi belirli bir gelişmişlik düzeyine erişinceye kadar, altyapı yatırımlarının finansmanını sağlayan gelişen bölgelere öncelik verme zorunluluğu duymaktadır. Bu zorunluluğun en önemli nedeni, ekonomik israfi minimize etmektir. Zira altyapı için ayrılan fonlar, gelişen bölgelerde, geri kalmış bölgelere göre daha yüksek verim sağlamaktadır. Gelişmiş bölge ile girdiği ilişkilerden zararlı çıkan ve gelişmesi büyük ölçüde sınırlanan durgun bölgeler, gelişmelerini harekete geçirecek alt yapıyı tamamlama olanaklarından da yoksundur. G. Myrdal, durgun bölgenin gelişmesini engelleyen bu durumu ekonomi dışı etkenler olarak nitelendirmektedir. Ekonomi dışı etkenler, özellikle alt yapı yatırımlarını kendi olanakları ile gerçekleştirme durumunda olan bölgeler için önem taşımaktadır. Durgun bölge, ekonomik canlanmanın ilk şartı olan iyi bir ulaşım ağının yapımı, eğitim ve sağlıkla ilgili tesis hizmetlerinin finansmanını sağlayacak olanaklardan yoksundur. İyi bir ulaşım ağına sahip olamayan bölgede ticari ilişkilerin gelişmesi güç olduğundan, bölge gelişme dinamizmini yakalayamamakta, gelişen bölgelerin olumsuz etkileri nedeni ile gerileyen bölge, bu kez mevcut yolların onarımını bile sağlayamamaktadır. Yerel pazarlar, ürün maliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan ulaşım giderlerindeki farklılıklar yüzünden soyutlanmış olarak kalmaktadır (Dinler, 2008a:111-112).

Sanayileşme süreci içinde kutuplaşma sürüp giderken, ülke de geri kalmış bölgeler ortaya çıkmaktadır. Kaynak tahsisinden yeterince pay alamayan ve altyapı tesisleri tamamlanmamış olan bu yörelerde, efektif talebin yetersiz oluşu, bölgeye sınaî faaliyetlerin gelmesini engellemektedir. Düşük istihdam nedeniyle, duraklamış bölgeden kutuplaşmış bölgeye doğru meydana gelen göçler, yerel efektif talep hacmini daraltmakta ve bölge giderek durgunluğa itilmektedir. Ortaya çıkan bölgesel dengesizlikler ekonominin bütünleşmesini engellediği gibi, toplumun bütünü de olumsuz etkileyen toplumsal sorunlar yaratmaktadır.

V. ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİ VE TEKNOKENTLER

Organize sanayi bölgeleri ve teknokentler, girişimcilerin öncelikle kâr elde edebilecekleri üretim alanlarının saptanmasında, üretimini gerçekleştirecekleri ürünün üretim ve pazarlama ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmalarında ve uygun kuruluş yeri seçmelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan, girişimcilerin kuruluş yeri kararı almalarında kuruluş yeri faktörlerinin uzmanlarca değerlendirildiği ve gerekli altyapının oluşturulduğu organize sanayi bölgeleri ve teknokentler büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, sınaî yatırımları teşvik eden, bölge ekonomisine yeni üretim ve istihdam alanları gelmesine olanak veren, planlı yerleşim ve düzenli kentleşme sorunlarını çözümede önemli katkılar sağlayan

organize sanayi bölgeleri ve teknokentler kamu ve özel sektör yatırımlarının uyum içerisinde bölgeye çekilmesinde önemli rol oynamaktadır. Organize sanayi bölgeleri ve teknokentler işletmelerin yer seçim kararlarını yönlendirmekte yığışım ekonomilerinin yaratılmasında ve kentleşme sürecinin biçimlendirilmesinde ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde rasyonel bir mekân kullanım aracı olmaktadır.

Kentleşme ve sanayileşme ilişkilerini düzenlemek açısından büyük önem taşıyan organize sanayi bölgeleri ve teknokentler, sanayi birimlerinin çevrede yaratacağı olumsuz etkileri denetleme, daha kolay ve ucuz üretim yapmalarını sağlama, daha düşük maliyetli altyapı hizmetlerinden yararlanma bakımından büyük olanaklar sunmakta, bölgedeki küçük ve orta ölçekli işletmeler teşvik edilerek gelişmeleri için uygun ortam sağlanmakta, böylelikle bölge kalkınmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Bu alanların, yatırımcılara ucuz arsa, hazır altyapı, ulaşım kolaylıkları ve iletişim olanakları sağlama özelliği bölgesel gelişme ve sanayinin yaygınlaştırılması için uygun bir araç olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Organize sanayi bölgeleri ve teknokentler sayesinde, bir yandan çarpık kentleşme ve çevre sorunlarının önüne geçilmekte, öte yandan benzer faaliyette bulunan küçük işyerlerine yeni teknolojilerin girmesi sağlanmaktadır. Ayrıca küçük sanayi sitelerindeki işletmeler yoğun olarak bir arada faaliyette bulunurken birbirlerinden etkilemekte ve birçok alanda ortak hareket etme avantajı yakalamaktadır. Teknopark ve organize sanayi bölgelerinin geliştirilmesi, hem girişimcilerin yeşermesine uygun ortam oluşturmakta hem de alan düzenlemede önemli rol oynamaktadır.

VI. TEŞVİKLER

Teşvik, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve gayri maddi destek, yardım ve özendirme olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi söz konusudur. Yatırım teşvikleri ile bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, sermayeyi tabana yaymak, yeni istihdam alanları yaratmak, katma değeri yüksek ileri ve uygun teknolojileri kullanmak, uluslar arası rekabet gücünü sağlamak için yatırımların uluslar arası yükümlüklere aykırılık teşkil etmeyecek şekilde yönlendirilmesi ve desteklenmesi amaçlanmaktadır (Çoşkun, 1999: 46). Bölgesel kalkınmanın sağlanması açısından çok çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bunlar yatırım indirimi, ekonomik amaçlı vergi resim harç istisnası, gümrük muafiyeti, KDV desteği, teşvik kredileri, teşvik primi, arsa tahsisi, ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde özel indirim oranlarının artırılması, elektrik enerjisi sübvansiyonu vb. uygulamalardır.

Tutarlı bir bölgesel kalkınma politikasına dayanan etkin bir teşvik sistemi bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda teşvik sisteminde hangi bölgenin ve hangi sektörün ne kadar teşvik aldığı iyi analiz

edilmelidir. Belirli bölge ve sektörlerin aldığı teşvik önceliği belirli hesaplara ve planlara dayanmalı, belirli grup ve kişilerin politik gücüne göre oluşturulmamalıdır. Özellikle geri kalmış bölgelerdeki yatırımların canlandırılması için öncelikle bölgedeki girişimcilerin çeşitli teşvik tedbirleri ile yatırıma özendirilmesi gerekmektedir.

Sağlanan bu teşviklere rağmen, bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla devlet tarafından aktarılan kaynakların her zaman verimli kullanıldığı ve geri kalmış bölgelerde yeterli bir ekonomik canlılık kazandırdığını söylemek olası değildir. Çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmış olmasına rağmen, özel sektör yatırımlarının yeterli düzeyde bölge ekonomisine kazandırılması mümkün olmayabilmektedir. Bunda teşviklerdeki plansızlık, bürokratik karmaşıklık ve etkin kontrol mekanizmasının kurulamamış olması, teşvik yolsuzlukları ve teşviklerin zamanında verilmemesi önemli rol oynamaktadır (Söylemez, 1997:6-8). Bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde verilen teşviklerin yerinde ve etkin kullanımı sağlanmalı, teşvik edilmesi istenen sektörler belirlenirken bölge kaynaklarına dayalı ihracata yönelik işletmelere öncelik verilmelidir. Suiistimallerin önlenmesini teminen, bölgedeki yerel odalar teşviklerin verilmesinde ve takibinde görevlendirilmeli, merkezi idarenin bu alandaki etkisi azaltılmalı, bürokratik engeller asgari düzeye çekilmelidir. Sağlanan teşvik tedbirleri geri kalmış bölgelerin ekonomik yapılarının yeni koşullarına uymasını kolaylaştırmaya yönelik olmalıdır.

SONUÇ

Gelişmiş olsun geliştirmekte olsun, çeşitli ülke deneyimleri de göstermektedir ki hemen hemen tüm ülkeler, bölgesel dengesizlik sorunu ile yüz yüze gelmiştir. Bölgesel dengesizliklerin birçok ülkede, ulusal bir sorun olarak toplumların ekonomik ve siyasal gündeminde yerini alması, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası döneme rastlamaktadır. Bu dönemde, sorunların ağırlaşmasıyla beraber, soruna yönelik kamuoyu duyarlılığının da artması, bölgesel analize yönelik kuramsal çalışmaları ve çözüme yönelik kamu müdahalelerini artırmıştır. Kaynakların mekansal dağılımı ile gelirin mekansal dağılımı arasında görülen paralellik, modern ekonomi bilimine özellikle, yeni gelişmeye başlayan kalkınma disiplinine mekan faktörünün dahil edilmesine neden olmuştur. Gelişen süreçte mekân faktörü kaynakların etkin kullanımı ve dengeli kalkınmanın sağlanması yönünden önem kazanmıştır. Ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında mekânsal kutuplaşmalar kısıt olan ulusal kaynakların etkin kullanımına olanak tanıdığı için, meşru ve gerekli görülürse de belli bir aşamadan sonra ekonomik ve sosyal kimi maliyetleri söz konusu olmuştur. Kalkınma sürecinin ilk evrelerinde gelişme merkezleri konumundaki büyük kentler (doğal büyüme kutupları), sundukları mal, hizmet ve istihdam olanakları nedeniyle üretim faktörleri için çekim odakları olmuşlardır. Ancak, nüfusun düzensiz ve hızlı birikimi nedeniyle dışsal yararlar, zamanla

negatif dışsallıklara dönüşmüş, büyük kentlerde yaşamının maliyeti artmıştır. Gelişme kutuplarında optimal ölçek aşılmış, yeni sorunlar gündeme gelmiştir.

Sosyo ekonomik gelişme farklılıklarından kaynaklanan yoğun göçler, büyük bir nüfus baskısı oluşturarak ülke genelinde tüm mekansal birimleri etkileyen sorunlara neden olmuştur. Ülke ölçeğinde yoğunlaşan yerleşim sorunları, zamanla nitelik değiştirerek iktisadi, toplumsal ve siyasal yapılara nüfuz etmiş ve bölgeler arası uçurum derinleşmiştir. Göç dalgalarıyla büyüyen kentlerde beliren eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizlikleri, arsa ve konut ihtiyacı, su, enerji, altyapı ve genel olarak belediye hizmetlerinin yetersizliği, trafik sıkışıklığı, gürültü, çevre kirliliği gibi büyük kent sorunları, kamu yatırım ihtiyacını artırmış, kamu maliyesine ilave bir yük getirmiştir. Bölgeler arası sosyo ekonomik gelişme farklılıkları sadece geri kalmış bölgeler açısından değil, gelişmiş bölgeler açısından da düzeltilmesi gereken bir sorun olmuştur. Bölgeler arası dengesizliğin diğer cephesinde ise, geri kalmış bölgelerin sorunları bulunmaktadır. Durgun ve geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru meydana gelen göçler, bir yandan bu bölgelerde yerel efektif talep hacmini daraltırken, diğer yandan da yerel gelişmenin temel unsurları olan genç işgücü ve sermayenin bölge dışına akmasına yol açmaktadır. Bu durum, azgelişmişlik kısır döngüsü kavramını desteklercesine, zaten geri olan bölgeyi giderek durgunluğa itmektedir. Geri kalmış bölgelerin dinamik faktörlerini emme şeklinde ortaya çıkan göç olgusu ulusal ekonomi açısından ve kaynak kullanımı bakımından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Yaşanan bu sorunların giderilebilmesi, ekonomik kalkınmada öngörülen hedeflere varılabilmesi ve kaynakların optimal seviyede değerlendirilerek kalkınma süreci içerisinde yer alınabilmesi, bir çok koşulun birlikte gerçekleşmesine bağlıdır. Ekonomide makro ve mikro seviyede analizlere yer verilirken, ekonomik faaliyetlerin yer alacağı mekanın da göz önünde tutulması zorunlu olmaktadır. Mekan unsurunun göz önünde tutulması ve kalkınmaya kaynak vazifesi görecekt faktörlerin sağlayacağı gelirin maksimize edilmesinde, ülkedeki bölgesel farklılıkların çeşitli açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. En yüksek geliri elde etmek için yatırımların hangi sektörlere öncelik verilerek yapılacağı, hangi bölgelerde gerçekleştirileceği bu açıdan büyük önem teşkil etmektedir. Günümüzde bölgesel dengesizlikleri azaltmak amacıyla devletin politika üretmesi ve çözüm araması hemen her ülkede kaçınılmaz olmakta, ulusal ve uluslararası ekonomik gelişme kuruluşları bu müdahale biçimine ilişkin öneriler ve politikalar geliştirmektedir. Bölgesel dengesizliklerin derinleşmesini engellemede kamu politikaları ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaktadır.

Ekonomik açıdan piyasa koşulları altında bir işletme için en uygun kuruluş yeri doğal olarak maliyetinin en düşük olduğu yerdir. Firma açısından rasyonel olan bu tür yer seçimleri ulusal düzeyde dengeli yerleşim ve kalkınma hedefleriyle uyumlu olmayabilir. Piyasa rasyonelleri ile sosyal rasyoneller arasındaki bu uyumsuzluk, kaçınılmaz olarak kamu müdahalesini ve bu müdahalenin en uygun

aracı olan bölgesel planlamayı zorunlu kılmaktadır. Hem ekonomik ve sosyal rasyoneller hem de makro ve mikro düzeyler arasında uzun vadeli denge kurma çabası olarak nitelendirilebilecek bölgesel planlama, çeşitli hedeflerin sistematik bir çerçevede bütünleştirildiği politika rasyonalizasyonunu sağlamaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, yerleşim ve bölgesel dengesizlik sorunlarına gerek Türkiye’de gerekse çeşitli ülkelerde ulusal planlarda özel bir yer ayrılmaktadır.

Dengeli bir bölgesel gelişmeden amaç üretim ve hizmet yatırımlarının dağılımını en iyi yansıtan bir yerleşim sisteminin kurulması olup, bu tür mekânsal dağılım deseni, nüfus ve gelirin dengeli dağılımı kadar, kaynakların sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla dengeli kullanımına da en iyi zemini hazırlamaktadır. İhtiyaçlar ile kaynaklar arasında uzun süreli denge kurulması olarak nitelendirilen istikrarlı kalkınma, ulusal boyutun yanı sıra bölgesel düzeyde de önem kazanmaktadır. Bölgesel gelişme olgusu temelde kamu düzenleyiciliğinin esasına bağlı olmakla beraber başarının derecesinde ve gelişmenin sürekliliğinde, piyasa güçlerinin karar verme süreçleri de önemli rol oynamaktadır. Bölgesel gelişme kamu ve özel sektörün birlikteliği ve etkinliği ölçüsünde başarılı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, Fevzi, (1989), *Kent Ekonomisinin İlkeleri*, U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 34, Bursa.
- ASLANOĞLU, Rana (1998), “Kaos Teorisi Postmodern Durum ve Kent”, *Kent Kimlik ve Küreselleşme*, 1. Baskı, Asa Yayını, Bursa, s. 109-111.
- BAILLY, Antoine, (1995), “L’Apport de la Nouvelle Géographie a la Connaissance de la Ville”, *Problèmes Economiques*, 5 Avril 1995, No: 2418, s. 2-5.
- BAUMONT, Catherine, (1997), “La Dynamique Régionale de la Croissance Economique”, *Problèmes Economiques*, 5-12 Mars, No: 2510-2511, s. 61-63.
- BAUMONT, Catherine, (1998), “Economie, Géographie et Croissance Régionale”, *Problemes Economiques*, 9 Septembre, No:2581, s.1- 6.
- BAYRAKTUTAN, Yusuf (1992), “Kalkınma ve Altyapı”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:9, Sayı: 3-4, Kasım*, s. 190-193.
- BENKO, Georges, (1997), “Les Théories du Développement Local”, *Problemes Economiques*, 4 Octobre, No: 2440, s. 22-26.
- BONNEVILLE, Marc, (1995), “L’Internationalisation des Villes”, *Problèmes Economiques*, 5Avril, No: 2418, s. 6-13.
- BOUDEVILLE, Jacques R., (1964), “Hiérarchie Urbaine et Aménagement des Villes”, *Revue d’Economie Politique*, No: 1, Anvier-Février, s.73.

- CATIN, Maurice, (2000), “La Croissance Régionale: Mode d’Emploi”, *Problemes Economiques*, 19 Avril 2000, No: 2661, s. 1-3.
- Chenery Hollis B., (1966), “Mukayeseli Üstünlük ve Kalkınma Politikası”, Çev: F. Görün, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*, Derleyenler: M. Berk, F. Görün, S. İlkin, ODTÜ Yayın No: 6, Ankara, s. 206-238.
- Claval Paul, (1966), “Géographie et Economie”, Travaux sur l’Espace Economique, *Techniques Economiques Modernes*, No: 4, s. 24-25.
- Çıraçı Hale ve Erkut Gülden (1998), *2000’li Yıllarda İstanbul’un Altyapı Beklentileri ve Mekânsal Örgütlenme*, İTO Yayın No: 17, İstanbul.
- Çoşkun İsa (1999), “Yatırım Teşvik Belgesi ve Sağladığı İmkânlar”, *Yaklaşım*, Sayı: 79, Temmuz, s. 46.
- Davezies Laurent, (1995), “La Théorie Economique de la Ville”, *Problèmes Economiques*, 5 Avril, No: 2418, s. 1-2.
- DİNLER, Zeynel (2008b), *Mikro Ekonomi*, Ekin Kitabevi, 19. Baskı, Bursa.
- DİNLER, Zeynel, (2008a), *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi, 8. Baskı, Bursa.
- ERKAN, Hüsnü, (1987), *Sosyo Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım*, Kavram Matbaası, İzmir.
- ERTÜRK, Hasan (1995), *Kent Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, 1. Basım, Bursa.
- ESEN, Adem ve Kemalettin ÇONKAR (1999), *Orta Anadolu (Konya, Kayseri, Sivas ve Tokat) Girişimcilerinin Sosyoekonomik Özellikleri İşletmecilik Anlayışları ve Beklentileri Araştırması*, Konya Ticaret Odası Yayın No: 18, Konya.
- FLAMANT, Maurice, (1964), “Concept et Usages des Economies Externes”, *Revue d’Economie Politique*, No:1, Anvier- Février, s. 93-110.
- GÜNAY, M. Turhan (1997), *Gelişme İçin Altyapı*, DPT Yayını, Ankara.
- İLKİN, Akın (1988), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İ.Ü. Yayın No: 3487, 5. Baskı, İstanbul.
- JAYET, Hubert Puig Jean-Pierre, Jacques- François THISSE, (1996), “Enjeux Economiques de l’Organisation du Territoire”, *Revue d’Economie Politique*, Janvier-Février, s. 128-131.
- JEAN, Remy, (1966), *La Ville: Phénomène Economique*, Les Editions Vie Ouvriere, Bruxelles.
- KIYMALIOĞLU, Ümit (2004), “Yığılma Ekonomileri”, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt 1, DPT Yayını, Ankara, s. 364-374.
- KÜÇÜKER, Celal (1998a), “Bölgesel Kalkınma ve Kentsel Gelişme”, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, Yayına Hazırlayan: A. Şahinöz, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 426-427.

- KÜÇÜKER, Celal, (1998b), “Kentsel Büyüme Dinamikleri” *Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği*, Türk Ekonomi Kurumu Yayını, Editör: C. Küçükler, Ankara, s. 44-49.
- MASSE, Pierre, (1964), “L’Aménagement Du Territoire Projection Géographique de la Société de l’Avenir”, *Revue d’Economie Politique*, No: 1, Janvier-Février, s. 4-5.
- MORAN, Pierre,(1966), “Analyse Economique Spatiale”, Travaux sur l’Espace Economique, *Techniques Economiques Modernes*, No:4, s.63-64.
- ÖZTÜRK, Nazım (2006), *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Güneydoğu Anadolu Projesi*, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, 1. Baskı, Ankara.
- ÖZTÜRK, Nazım (2009), *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*, Palme Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- ÖZTÜRK, Nazım ve Yüksel BAYRAKTAR (2009), “Bilgi Çağının Kentsel ve Bölgesel Gelişme Üzerine Etkileri”, *7. Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 30-31 Ekim - 1 Kasım, Yalova, s. 1283-1300.
- PERENNES, Jean- Jacques, (1995), “Le Role de la Ville dans le Développement”, *Problèmes Economiques*, 5 Avril, No: 2418, s. 26-30.
- PERROUX, François (1991), *L’Economie du XX e Siècle*, Presses Universitaires de Grenoble, Paris.
- PROST, Marie Andrée (1965), *La Hiérarchie des Villes en Fonction de Leurs Activités de Commerce et de Service*, Série Espace Economique, Paris.
- PRUD’HOMME, Remy, (1995), “Un Nouveau Model de Politique Régionale”, *Problèmes Economiques*, 4 Octobre, No: 2440, s. 27-29.
- RALLU, Jean Louis (1998), “Population, Migration et Emploi dans Les Départements d’Outre- Mer”, *Problèmes Economiques*, No:2555, 11 Février, s.15-18.
- SAVAŞ, Vural (1986), *Kalkınma Ekonomisi*, Beta Yayını, 4. Baskı, İstanbul.
- SÖYLEMEZ, Ufuk (1997), “Teşvik Sistemi Nasıl Olmalıdır?”, *Asomedy*, Mart, s. 6-8.
- THISSE, Jean-François, Walliser BERNARD, (1998), “L’Espace dans la Théorie Economique: Les Nouveaux Territoires”, *Problèmes Economiques*, 28 Octobre, No: 2588, s. 23-28.
- TOKGÖZ, Erdinç, (1976), *Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler ve Türkiye*, H.Ü. Yayını, Ankara.
- TÜRKKAN, Erdal, (2000), “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri ve Stratejik Proje Yaklaşımı”, *Prof. Dr. İsmet Ergün’e Armağan*, H.Ü. İİBF Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, s. 388.

VARET, Louis, André GERARD ve Breton Michel LE, (1996), “L’Economie Publique Locale et La Ville”, *Revue d’Economie Politique*, No: 1, Janvier-Février, s. 104-122.

YURDAKUL, Ceyhun ve M. Ufuk ÇAĞLAYAN (1997), *Bilgi Teknolojileri Türkiye İçin Nasıl Bir Gelecek Hazırlamakta*, T. İş Bankası Yayını, Ankara.